

Методологиите за измерване на медийната свобода. Българският случай

(сравнителен анализ между Freedom House, Reporters sans frontières, СМРФ, IREX и АЕЖ-България)

Статията е фокусирана върху работата и методологиите, които използват световни и национални авторитетни организации, специализирани в изследването на проблеми в областта на медийната свобода. Чрез сравнителен анализ се подлага на критика и осмисляне работата на американските организации Freedom House и International Research & Exchanges Board (IREX), базираната във Франция – Репортери без граници (Reporters sans frontières), Центърът за медиен плурализъм и медийна свобода (СМРФ), финансиран от Европейската комисия, както и специализираните изследвания в България на АЕЖ-България. Целта на публикацията е да се очертаят различните подходи в измерването на медийната свобода, използваните инструменти, социални, политически и икономически фактори, които имат влияние върху нея, както и българската перспектива в индексите на различните организации.

Ключови думи: *Freedom House, Reporters sans frontières, Център за медиен плурализъм и свобода на медиите, IREX, АЕЖ-България, индекс за свободното слово, медийна свобода, плурализъм, методология, сравнителен анализ. Текстът е публикуван на английски език в Годишника на УНСС за 2020 г.*

Увод

Свободата на медиите и словото, плурализмът на мнения са стълбове на съвременната демокрация и се смятат за съществени компоненти на открития и свободен публичен дебат и достъп до информация – като основно човешко право. Още повече, че Европейската комисия не вижда развитието на дигиталното бъдеще на Европа без гарантирането им и борбата за отстояване на тяхната независимост¹. Медийната свобода, както и свободата на изразяване са посочени и сред фундаментите на Хартата на основните права на Европейския съюз, приета през 2010 г. „Свободата и плурализмът на медиите ще бъдат уважавани“, е записано там².

Всичко това обаче звучи като едно добро пожелание на фона на все по-тревожните обобщения, които се дават в годишните доклади на международни организации, специализирани в изследването на медийната свобода и журналистическата независимост.

Но големият въпрос в тези доклади е какво е медийна свобода, как се обективира и може ли да бъде измерена? Какъв е принципът, по който международни и регионални организации успяват чрез количествени и качествени показатели да представят глобална картина не само върху проблемите на медиите, но и върху демократичните свободи и процеси в отделни държави и региони?

Проблемното поле на настоящата статия е фокусирано върху работата и методологиите, които използват световни и национални организации, специализирани в изследването на проблеми в областта на медийната свобода. По света има много аналитични центрове, които работят фокусирано върху изследването на медиите, медийните пазари и журналистическата професия. Но има ли специфични различия в тяхната работа?

За целите на този текст се спираме на пет организации, които най-често се споменават в България и чийто изследвания и доклади се цитират в дебатите около проблемите на българските медии. А именно: The Freedom of the Press Index by Freedom

¹ Media Freedom and Pluralism. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/media-freedom-and-pluralism>.

² CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:en:PDF>

House, The Media Sustainability Index by the International Research & Exchanges Board (IREX), The Press Freedom Index by Reporters Without Borders, Media Pluralism Monitor (Centre for Media Pluralism and Media Freedom), както и изследванията на свободата на медиите в България, правени от Асоциацията на европейските журналисти – България (АЕЖ-България). Някои от тези организации са специализирани в измерването на медийната свобода, защитават журналистическата професия от натиск и физическо преследване, други пък анализират развитието и устойчивостта на медийната среда и либералните принципи на медийния пазар.

В България, а и в много други държави, класациите, които извеждат тези организации, изводите в техните доклади, пораждат остра обществена полемика, а често пъти и съмнения в тяхната обективност. Като пример може да се посочи 111-тото място на България в индекса на Reporters sans frontières, което се е превърнало в крилата фраза за упадъка на медийната среда в страната. Обобщенията от тези доклади се използват за критика към управляващите, а политическите елити пък се опитват да ги negliжират, обвинявайки неправителствения сектор в спекулации и пристрастност.

Оттук произтича и работната хипотеза на настоящия текст - причината за радикализацията в интерпретирането на тези доклади е и заради недоброто познаване на въпросните организации:

- историческият им бекграунд;
- къде са централите им;
- как се финансират;
- каква е специализацията им в медийните изследвания;
- какъв е обхватът им на действие – регионален, глобален...;
- какъв е и начинът (методологията), по който те събират и обработват чрез качествени и количествени методи информацията за своите доклади и индекси за свободата на словото;
- има ли слаби места методологията им на работа.

Настоящият текст няма претенциите да бъде изчерпателен. Но би допринесъл за намаляване на напрежението около полемичните възли на индексите за свободата на

словото в България, мястото на държавата в тях и изследванията върху проблемите на медийната среда у нас.

За целите на анализа е използвана официалната информация, която са споделили на страниците си Freedom House, International Research & Exchanges Board (IREX), Reporters sans frontières, Centre for Media Pluralism and Media Freedom и АЕЖ-България. През 2014 г. „Академията на Дойче веле“ (DW Akademie) публикува наръчника „Media Freedom Indices. What They Tell Us – And What They Don’t“, а през 2020 г. неговият автор – Лаура Шнайдер (Laura Schneider), отпечатва и монографията „Measuring Global Media Freedom The Media Freedom Analyzer as a New Assessment Tool“. Анализът в тези две изследвания върху международните организации, специализирани в проблемите на медийната среда, са полезни източници за анализ и информация.

Изложение

Кой кой е?

Индексът за свободата на пресата на Freedom House (The Freedom of the Press index) и идентичният като име The press Freedom Index на Reporters sans frontières са две от най-популярните класации за медийна свобода. И двете организации имат богато минало и през годините докладите им са се утвърдили като едни от най-авторитетните и най-цитираните.

Freedom House е американска неправителствена организация, създадена през 1941 г., когато са слети няколко различни други организации с цел да се подкрепя и изследват човешките права, свободата и демокрацията по света. Сред основателите са важни по това време политически фигури – и републиканци, и демократи, а сред тях и съпругата на тогавашния американски президент Елинор Рузвелт и лидерът на републиканците Уендъл Уилки. И до днес републиканци и демократи запазват своето присъствие в ръководството на организацията³.

Водеща роля на Freedom House като куче пазач на демокрацията (watchdog) се вижда при кампанията на Джоузеф (Джо) Маккарти, известен с преследването на комунистите и на заподозрени в шпионаж в полза на СССР. Тогавашната организация е силно критична към „лова на вещици“, политическите репресии и публични дела, организирани от последователите на „макартизма“. Freedom House подкрепя плана „Маршал“, създаването на НАТО, както и съдейства на различни продемократични движения в различни държави по света – от Сърбия и Украйна, през Киргистан, Египет и Бутан⁴.

По-голямата част финансирането на Freedom House идва от американското правителство и американски и канадски фондации чрез грантове. През 2016 г.

³ Виж повече тук: Freedom House. About us. <https://freedomhouse.org/about-us> Last seen: 22.07.2020
Freedom House. Our History. <https://freedomhouse.org/about-us/our-history> Last seen: 22.07.2020

⁴ Ibid.

финансирането на организацията от Държавния департамент на САЩ достига 86% от бюджета ѝ за същата – около 24.8 млн. долара⁵.

Близо 30 години след създаването си организацията започва да публикува и доклада „Свободата в света“ (Freedom in the World), в който се измерва степента на демократичните свободи в различни държави по света. В него на всяка държава се поставя скала от 1 (най-свободна) до 7 (най-малко свободна). Оттогава по съставянето на този рейтинг, с който се извършва мониторинг на 197 отделни държави, работят десетки анализатори и специалисти⁶. През 1980 г. е изготвен и първият доклад „Свободата на пресата“, в който се публикуват и до днес трите базови оценки, които дават Freedom House – „свободна“, „частично свободна“, „несвободна“. Докладите са годишни и обикновено излизат през месец май.

Френската организация Reporters sans frontières е създадена пет години по-късно – през 1985 г. в Монпелие от трима журналисти – Робер Менар, Жан-Клод Гилбо и Рони Брауман. Името на организацията идва от чл. 19. на Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г. Там е записано, че всеки има право „да търси, да получава и да разпространява информация и идеи чрез всички средства и без оглед на държавните граници“. В първите години на своята работа организацията насърчава алтернативната журналистика. Появяват се и разногласия между основателите ѝ, двама от тях напускат и остава само Менар, който фокусира целите на „Репортерите“ до защитата на свободата на медиите⁷.

Като журналистическа неправителствена организация бюджетът на Reporters sans frontières се формира основно от фондонабиращи кампании и търсене на гражданска подкрепа – продажба на фотоалбуми, тениски и други форми на мърчандайзинг. Близо 20% от годишните разходи се покриват от дарения от частни фондации. Други 12 на сто постъпват от френски правителствени организации – френското правителство, Организацията за сигурност и сътрудничество (ОССЕ), ЮНЕСКО и Международната

⁵ Freedom House. Financial Statement. June 2016. p. 21
https://freedomhouse.org/sites/default/files/FINAL_Basic_Financial_Statements_2016.pdf Last seen: 22.07.2020

⁶ Casper, Gretchen., Claudiu Tufis. Correlation versus Interchangeability: The Limited Robustness of Empirical Findings on Democracy using Highly Correlated Datasets. 2003.
<https://web.archive.org/web/20030521095112/http://polisci.la.psu.edu/faculty/Casper/caspertufisPAweb.pdf>
Last seen: 22.07.2020

⁷ Reporters without borders. Our values. <https://rsf.org/en/our-values> Last seen: 22.07.2020

организация на франкофоните. През 2018 г. например бюджетът на френското бюро на организацията е бил 6,1 млн. евро⁸.

Reporters sans frontières за първи път публикуват своя Индекс за свободата на пресата през 2002 г. Организацията изпраща въпросници на журналисти и експерти в 180 държави и на базата на техните отговори се поставят оценки, които подреждат държавите в ранглистата на „Репортерите“. Докладът обхваща период от една година и обикновено се публикува през месец януари.

Американската организация **International Research and Exchanges Board (IREX)** възниква през 1968 г. като инициатива между САЩ и СССР, за обмен на студенти от двете страни на Желязната завеса. Централното бюро на организацията първо се намира в Ню Йорк, а днес е в Принстън, Ню Джърси. През 1989 г. за първи път тя отваря свой офис в Москва, а след това и в 20 други държави по целия свят. Има свои представители и експерти в 120 страни⁹.

IREX е дълбоко обвързана с медийните програми на Държавния департамент по света. Сред целите ѝ са да насърчава и подпомага гражданите и институциите в изграждането на основите на здраво и стабилно общество: качествено образование, независими медии и силни общности. Организацията има над 400 служители в целия свят и годишен портфейл между от 60 и 90 милиона долара¹⁰. И за разлика от Freedom House и Reporters sans frontières, организацията зависи изцяло от правителственото финансиране на Държавния департамент на САЩ и Американска агенция за международно развитие (USAID), за да изпълнява своите задачи.

Областите, в които работи IREX, са обучение по журналистика, стратегическо управление на медии, бизнес развитие и реклама, производство на новини и публицистика, реформиране на медийното законодателство¹¹.

От 2001, когато IREX започва да работи по Индекса на устойчивост на медиите в Европа и евроазиатската зона, и 2005, когато анализът обхваща и Близкия Изток и Северна Африка, повече от 500 експерти в областта на медиите са взели участие в

⁸ Reporters without borders. Financial transparency. <https://rsf.org/en/financial-transparency> Last seen: 22.07.2020

⁹ IREX. Our History. <https://www.irex.org/our-history> Last seen 22.07.2020

¹⁰ IREX. Financial information. <https://www.irex.org/financials> Last seen 22.07.2020

¹¹ IREX. Our History. <https://www.irex.org/our-history> Last seen 22.07.2020

измерването на Индекса на медийна устойчивост. *Важно е да се отбележи, че IREX не измерва медийната свобода, както го прави Reporters sans frontières , а анализира устойчивостта на медийната среда в отделни страни и региони или казано по друг начин – способността на медиите да бъдат „четвърта власт“.*

Понастоящем IREX изготвя Индекса на устойчивост на медиите в Европа и Евроазиатската зона, Близкия Изток и Северна Африка, Субсахарска Африка и отделни държави в Азия. Резултатите се публикуват в интернет и в печатно издание, в което на всяка изследвана страна е посветена отделна глава. Индекса на устойчивост на медиите на IREX обхваща 80 държави по региони. Докладът на организацията за Европа и Евразия излиза всяка година, за Африка – за период от около 2 години, а за останалите региони – спорадично.

Центъра за медиен плурализъм и свобода на медиите (ЦМПСМ) към Европейския университетски институт (Флоренция) (Centre for Media Pluralism and Media Freedom (CMPF)) е основан през 2011 г. Обхватът на неговата работа е да изследва проблемите на медийната свобода и плурализма в Европа и отвъд европейската общност (обект на изследване са и държави като Сърбия, Северна Македония, Албания), да оказва познавателна подкрепа за национални и общо европейски законодателни процеси. Центърът си поставя за цел да поставя на обществено обсъждане проблемите на медийната среда на обществено обсъждане сред академичната общност, лидери на мнение, представители на регулаторни органи, собственици на медии, журналисти и др.¹²

Организацията е финансирана от Европейската комисия (ЕК), както и от различни програми на Европейския съюз, сред които и „Еразъм+“. И е част от усилията на ЕК да подобри медийния плурализъм и медийната свобода в Европа. На страницата на организацията няма информация какъв е годишният ѝ бюджет. Мониторингът на медийния плурализъм (ММП) е изследователски инструмент, предназначен да идентифицира потенциалните рискове за медийния плурализъм в държавите членки на Европейския съюз (ЕС). В България Центърът си партнира с Фондация „Медийна демокрация“, чиито експерти са автори на три от докладите (2016, 2017 и 2020 г.)¹³.

¹² Centre for Media Pluralism and Media Freedom (CMPF). About. <https://cmpf.eui.eu/about/> Last seen 22.07.2020

¹³ Спасов, Орлин, Нели Огнянов, Николета Даскалова. Мониторинг на медийния плурализъм 2016.

През годините европейската организация е извършила шест мониторинга върху медийния плурализъм в държавите от европейската общност – всяка година от 2014 до 2019 г. вкл.

Обхватът на мониторинга включва широк диапазон от проблеми на медийната среда – свобода на изразяване, медиен плурализъм, върховенство на закона, законодателство и медийна политика, медиите в демократичния процес, медийният пазар и икономическите му аспекти – регулации и свобода на достъп, концентрация, прозрачност на собствеността и т.н., достъп до информация и медийни услуги на различни групи в обществото¹⁴.

В зависимост от различните категории (в мониторинга на СМРФте са четири) се поставят и оценки за риска за всяка една държава – „нисък“, „среден“, „висок“. Центърът излиза с доклад и оценка за всяка една отделна държава, която е обект на изследване, както и с общ композитен доклад за цялата европейска общност.

Асоциацията на европейските журналисти – България (АЕЖ-България) е неправителствена организация, създадена от журналисти през 2010 г. Тя е член на международната Асоциация на европейските журналисти (АЕЖ)¹⁵, обединяваща журналисти от 30 европейски държави. АЕЖ е независима международна асоциация, която събира журналисти от цяла Европа чрез членството им в националните секции. Българското бюро на организацията работи за защитата на професионалните стандарти на журналистическата професия, подобряване на медийната среда и качеството на журналистиката в страната, подкрепя журналисти, които са възпрепятствани да вършат своята работа или са подложени на натиск и заплахи¹⁶.

Наблюдение на рисковете за медийния плурализъм в ЕС (плюс Турция и Черна гора). Национален доклад: България. 2016
https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/46789/Cover_Bulgaria_O.pdf?sequence=2&isAllowed=y Last seen: 23.07.2020

Спасов, Орлин, Нели Огнянов, Николета Даскалова. Мониторинг на медийния плурализъм 2017. Наблюдение на рисковете за медийния плурализъм в ЕС, Македония, Сърбия и Турция. Национален доклад: България. 2017 http://www.fmd.bg/wp-content/uploads/2018/12/mpm2017_narrative_report_bulgaria_bg.pdf Last seen: 23.07.2020

¹⁴ CMPF. Factsheet. https://cmpf.eui.eu/wp-content/uploads/2020/01/factsheet-CMPF_2020_web.pdf Last seen: 22.07.2020

¹⁵ Асоциацията на европейските журналисти е създадена през 1962 г. от 70 журналисти от 6 европейски държави. В момента функционират 20 секции в цяла Европа – една от тях се намира в България.

About AEJ. https://www.aej.org/page.asp?p_id=3 Last seen: 22.07.2020.

¹⁶ АЕЖ-България. Мисия и история. <https://new.aej-bulgaria.org/mission/> Last seen: 22.07.2020

АЕЖ-България организира професионални обучения на журналисти и студенти, осигурява застъпничество за журналисти по професионални казуси, включително търси и международна подкрепа, предлага законодателни промени и насърчава медийната саморегулация. Излиза и с критични позиции по нарушения на свободата на словото, злоупотребата с медиите и етиката в журналистическата професия. През годините изследователският екип на организацията, в сътрудничество с университетски преподаватели, е провел и различни проучвания, изследвания и критичен анализ на медийната среда с цел подобряването ѝ¹⁷.

Бюджетът на АЕЖ-България се сформира основно чрез грантово финансиране. През последните години организацията е финансирана по проекти от Фондация „Америка за България“ (308 хил. лв. за 2018 г. и 148 хил. лв. за 2019 г.), УНИЦЕФ (119 360 лв. за 2018 г. и 136 хил. лв. за 2019 г.), Фондация „Фридрих Науман“ (20 хил. лв. за 2018 г.)¹⁸. АЕЖ-България има грантово финансиране и от други организации, включително Холандското и Американското посолство.

През 2011 г. журналистическата организация инициира и първото си проучване върху медийната среда в България. То се провежда през две години, през месец май, а анализът от данните и обобщеният доклад се публикуват през есента на годината, в която е проведено. До момента организацията е провела общо пет онлайн национални анкети - 2011, 2013, 2015, 2017, 2020 г. През първата година се включват 113 журналисти. А в последното анкетираните са почти два пъти повече – 204¹⁹. В тематичното изследване на АЕЖ участват само и единствено професионални журналисти. То не извежда индекс и не използва измерителни скали, но е добър ориентир за това какво е усещането за свобода сред българските журналисти, какви

¹⁷ АЕЖ-България. За нас. <https://new.aej-bulgaria.org/%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81/> Last seen: 22.07.2020

¹⁸ АЕЖ-България. Проекти. <https://new.aej-bulgaria.org/category/aej-projects/>

¹⁹ Авторът е докладчик в последните три изследвания:

Вълков, Илия. АЕЖ-България. Нови форма на натиск: слухове и клевети срещу журналистите. (2015 г. - годишно изследване за свободата на словото в България) <http://new.aej-bulgaria.org/wp-content/uploads/2020/04/anketa-resultati-2015.pdf> Last seen: 22.07.2020

Вълков, Илия. АЕЖ-България. Голямото завръщане не политическия натиск. 2017 г. – годишно изследване за свободата на словото в България. <http://new.aej-bulgaria.org/wp-content/uploads/2020/04/golyamoto-zavrashtane.pdf> Last seen: 22.07.2020

Резултатите от проучването през 2020 г. предстои да бъдат публикувани.

форми на натиск доминират в медиите и какви актуални проблеми дефинира професионалната общност.

Какво и как мерят различните индекси?

Freedom House

През годините методологическите рамки на утвърдените международни организации се променят с времето. Докладите на Freedom House от 80-те години на 20 век са трудно сравними с тези от последните две десетилетия. Същото важи и за Reporters sans frontières, които в крачка усъвършенстват своите въпросници и база данни, за да изготвят своя международен индекс. Преди да придобие сегашния си вид, анкетата на ЦМПСМ, която съдържа 200 въпроса, е тествана пилотно през 2016 г. в 9 отделни държави, за да се намери работещ вариант за всяка една държава от европейската общност.

От 2002 г. Freedom House използва 23 методологични въпроса, разделени в 3 основни категории:

Правна среда - Съществуващите закони и регулации, които имат влияние върху медийното съдържание, както и готовността на управляващите да използват тези законови инструменти за влияние върху медиите. Включват се въпроси за спазването на основните човешки права, но и за независимостта на съдебната система и възможността за влизане на медии на пазара.

Политическа среда – Оценява по-дълбоко степента на политически контрол върху съдържанието на медиите. Оценява се степента на контрол върху източниците, както и наличието на цензура и автоцензура, достъпът на гражданите до широк спектър от медии и сигурността на журналистите.

Икономическа среда – Наблюдава ефекта на икономически фактори върху собствеността на медии, концентрацията на собственост, ограниченията на разпространението и степента на контрол върху медиите чрез рекламодатели и субсидии.²⁰

Основните 23 методологични въпроса са поставени широко. Тук целта е да бъдат приложими за всяка държава в света. За да се открият спецификите на всяка държава, към всеки от тези базисни въпроса има по няколко подиндикатора. Така въпросите нарастват до 109 на брой. И по този начин се насочват анкетираните на кои проблемни зони да обърнат повече внимание.

В методологията на Freedom House въпросите за политическата среда са с по-голяма тежест от другите две категории. И носят различна стойност при формирането на крайните резултати²¹. А оценките „свободна“, „частично свободна“ и „несвободна“, които са се използвали преди промените в методологията, са включени в три обсега от точки – от 0 до 30, от 31 до 60 и съответно от 61 до 100 точки.

Кой попълва анкетите на „Freedom House“? Американската организация използва общото понятие: „анализатори“. Една трета от тях са служители на Freedom House, които работещи в централният им офис в Ню Йорк. Останалите респонденти са външни консултанти, сред които и изследователи и университетски преподаватели, експерти от неправителствения сектор, журналисти.

Всеки анализатор оценява няколко държави – между 3 и 5. Само една четвърт от анализаторите живеят в държавата или в региона, които оценяват. Една четвърт от тях обаче са родени там²². Freedom House няма критерии за източниците, които ползват анализаторите в своя доклад. Но след попълване на базовите методологични въпроси те се обсъждат на регионални срещи между анализаторите и екипа на Freedom House като форма на вторичен контрол. Изводите и получените новите рейтинги се сравняват с

²⁰ Schneider, Laura. DW Akademie. Media Freedom Indices What They Tell Us – And What They Don't. 2014, p. 14

Freedom House. Freedom in the World 2019 Methodology. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Methodology_FIW_2019_for_website.pdf Last seen: 23.07.2020

²¹ Ibid.

²² Schneider, Laura. DW Akademie. Media Freedom Indices What They Tell Us – And What They Don't. 2014, p. 14

тези от изследването от предната година. Ако има драстични и видими отклонения те се анализират и разследват допълнително.

Финалната оценка обаче се е поставя от един анализатор. А същият анализатор дава оценка на няколко държави. И това е една от линиите на субективност в методологията – мнозинството от анализаторите, са базирани в САЩ²³. И това дава субективна, американска перспектива при финализирането на изводите за държавите извън американските щати. Още повече, че това е и основен аргумент на критиците на индекса на Freedom House – някои, от които виждат опит да се атакува техния политически режим²⁴.

Няма и публична информация за това кой попълва анкетите, нито пък са видими пълните методологически въпроси. Други слаби места, които могат да се открият е високата тежест на политическите фактори в методологията.

В същото време индикаторът на Freedom House е един от най-старите инструменти за измерване на медийната свобода по света, който позволява да се наблюдават тенденции за повече от 30 години. Дава подробна информация за всяка една държава, която е под мониторинга на индекса, очертава проблемни зони и информация в дълбочина. Но и позволява сравнения между отделни страни и цели региони.

Reporters sans frontières

За разлика от Freedom House **индексът на Reporters sans frontières** е силно фокусиран върху проблемите на професионалната общност на журналистите и се опитва да мери „свободата на информацията“. Именно този термин организацията използва значително повече от „медийна свобода“ или „свобода на пресата“. Една от слабостите на нейната методология, както отбелязва и Лаура Шнайдер, е че френската организация никъде не дефинира какво точно е „медийна свобода“²⁵.

В периода от 2002 до 2013 г. въпросникът на „Репортерите без граници“ съдържа 44 въпроса. Те са фокусирани върху нарушения на правата и престъпления

²³ Ibid, p. 44.

²⁴ Ibid, p. 15.

²⁵ Ibid, p. 20.

срещу личността на журналисти. Дотогава количествени въпроси, като брой бити и нападнати, арестувани, отвлечени, убити журналисти са включени в анкетата. А след 2013 г. „Репортерите“ събират тази информация отделно и тя има все по-голяма тежест в обработката на крайните резултати. Към 2019 г. въпросникът на Reporters sans frontières вече е с 87 въпроса, а проучването е по-задълбочено²⁶. Самият въпросникът за пръв път е публикуван през 2016 г. и обхваща 6 категории²⁷:

Плурализъм – измерване на това до каква степен има представени различни мнения в медиите;

Медийна независимост – измерване до каква степен медиите са зависими от държавата;

Среда и автоцензура – анализ на средата, в която работят журналистите;

Правна рамка – анализ на качеството на законите и тяхната ефективност;

Прозрачност – измерва прозрачността на публичните институции;

Инфраструктура – измерва качеството на медийната инфраструктура в страната и възможностите за влизане на медийния пазар²⁸.

В последния вариант на анкетата възможните отговори не са просто „да“ или „не“. Тук мнозинство имат скали от 1 до 10 за всеки от различните възможни отговори:

Колко лесно е за властите да доведат до принудителното отстраняване на:

- журналист в обществените радио и телевизия;
- мениджър в обществените радио и телевизия;
- мениджър в частна медия.

Едно от големите предимства на методологическия подход на Reporters sans frontières е, че въпросникът е преведен на 20 езика. Той се изпраща на партньорски организации от цял свят – 18 неправителствени организации на 5 континента, които ги разпределят в мрежата си от около 150 респонденти. Вероятно заради тяхната сигурност, подобно и на респондентите на Freedom House, кои са участниците в

²⁶ RSF. Detailed methodology. <https://rsf.org/en/detailed-methodology> Last seen: 23.07.2020

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

проучването не е известно. Но се посочва, че сред тях има журналисти, изследователи, правни специалисти и специалисти по човешките права. Важна отлика при индекса на „Репортерите“ е, че всички те живеят в държавата, която оценяват, независимо, че близо 10% са чужди кореспонденти, родени другаде²⁹. Но в същото време, подобно на американската организация, има силно присъствие на европейската гледна точка и критерии за свобода на словото. А решенията за това какви да са въпросите, категориите и тежестта им в крайната оценка се вземат от малко на брой хора, които живеят във Франция или са с европейски бекграунд³⁰. Така излиза, че, въпреки амбицията на организацията да представи пълнокръвна глобална картина, броят на попълнените анкети от европейските държави е в пъти по-голям от получени отговори от африканските страни.

След събиране на анкетите всяка държава получава две оценки – една на базата на анкетите, при които категорията „плюрализъм“ има повече тежест от другите, и втора, която се базира на употребата на насилие срещу журналисти. Така има реално 7 категории, като последната е със стойност 20% от общата оценка. На финала се формира резултат и по него се подреждат държавите в класация³¹.

Ако трябва да бъде сравнено с Freedom House, проучването на Reporters sans frontières изглежда по-фокусирано върху проблемите на медийната среда и най-вече върху предизвикателствата, трудностите и натискът върху професионалната журналистическа общност. Тази специализация на френската организация обаче не прави нейната анкета лишена от степен на субективност. Продължава да виси отворен въпросът как се подбират анализаторите, кои са и как самите те се предпазват от емоционална обвързаност и намаляват личната пристрастност при формирането на крайните оценки. Това не създава ли опасност от създаване на консервирана среда?

Другият дискуссионен момент в индекса на Reporters sans frontières е поставянето на извънредна тежест върху насилието срещу журналисти. Това често пъти води и до изкривявания на моментната картина, а и до възможни злоупотреби. Така се дават негативни оценки за държави, където общото ниво на насилие е по-високо, без да се прави разлика дали някой журналист е жертва на насилие заради работата си или по

²⁹ Schneider, Laura. DW Akademie. Media Freedom Indices What They Tell Us – And What They Don't. 2014, p. 20

³⁰ Ibid, p. 22.

³¹ Ibid, p. 21

други причини. Антоан Ери (Antoine Héry), проектен координатор във френската организация, заявява, че индикаторът за насилие е водещ фактор, а анализаторите се интересуват от това дали журналистите и блогърите могат свободно да разпространяват информация или не могат. „Ние не вземаме предвид качеството на съдържанието, което те споделят“, уточнява Ери³².

Красноречив пример за това е случаят с българската журналистка Виктория Маринова. През 2018 г. е жестоко убита от насилник, като разследването доказва, че престъплението не е извършено заради работата на Маринова като журналист. Въпреки това Reporters sans frontières излязоха със специална нота по казуса³³. От тази гледна точка отделни инциденти създават прецедентно тълкуване и влияят и върху оценката за дадена държава. Честа практика е в докладите на френската организация да се посочва как конкретно единично убийство значително е свалило рейтинга на тази държава само в рамките на година³⁴.

IREX

Индексът на медийна устойчивост на IREX се основава на 5 широкообхватни теми (фактори) - меродавни за зрелостта и устойчивостта на медийните системи, както посочват и авторите на методологията³⁵. Към всеки водещ фактор има конкретни индикатори, които се следват и са анализирани за всяка отделна държава и регион.

Първият фактор е **нивото на защита на свободното слово**. А индикаторите, които се изследват са няколко. Тук се разглежда дали има установени и действащи конституционни/правни гаранции за свободата на словото. Какъв е процесът на лицензиране или регистрация на медиите, защитава ли се общественият интерес, има ли гаранции за състезателен принцип и до колко е деполитизиран. Какъв е достъпът до

³² Schneider, Laura. DW Akademie. Media Freedom Indices What They Tell Us – And What They Don't. 2014, p. 23.

³³ RSF calls for protection for murdered Bulgarian journalist's colleagues. 08.10.2018. <https://rsf.org/en/news/rsf-calls-protection-murdered-bulgarian-journalists-colleagues> Last seen: 23.07.2020

³⁴ Симеонова, Елица. Свободна Европа. Reporters sans frontières : България отново 111-а, заради корупция и липса на правосъдие. 17.04.2019. <https://www.svobodnaevropa.bg/a/29886867.html> Last seen: 23.07.2020

³⁵ IREX. Методология. 2016 <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-2016-methodology-bulgarian.pdf> Last seen: 23.07.2020

пазара и данъчни механизми в медийната индустрия са справедливи и обективни, съизмерими с тези за другите сфери на бизнеса.

В обхвата на този фактор попадат и престъпленията срещу журналисти, граждани провеждащи разследвания или медии са строго наказуеми от закона и подобни проявления са рядкост, редакционната независимост на обществените медии. Ползват ли се с допълнителни протекции при дела за клевета лица, заемащи обществени длъжности. Достъпна ли е обществената информация, отворена ли е журналистическата професия или държавата контролира достъпа до нея...

Качеството на журналистиката. До колко медиите отразяват честно и обективно събитията в страната, използват ли различни и многообразни източници. Следват ли журналистите международно признати и възприети етични стандарти. А налагат ли си и автоцензура? Успяват ли медиите да отразят всички важни събития и проблеми. Достатъчно високо ли е заплащането на журналистите и другите, заети в медиите, за да се избегне корупция и да предотврати отлив на квалифицирани репортери, редактори и мениджъри.

Тук се разглежда и какво е отношението между забавните предавания и новинарските/информационни/публицистични в програмите на електронните медии. Има ли и сериозно присъствие на качествено отразяване по ресори – разследвания, специализация в журналистиката, задълбочаване в проблемите на отразяваните теми в политиката, националната и местната власт.

Многообразието от новинарски източници е третият важен фактор. Тук се търсят отговорите на въпроси като съществува ли многообразие от обществени и частни източници на новини (преса, електронни медии, интернет, мобилни платформи), които отразяват широк спектър от гледни точки. Какъв е достъпът на гражданите до местни или международни медии – има ли въведени законодателни, икономически или други форми на ограничения. Успяват ли обществените медии в съответната държава да отразяват многообразието от мнение и идеи в политическия спектър – служат ли на партийни интереси? Успяват ли независимите електронни медии да произвеждат собствена програма, прозрачна ли е собствеността на медиите и как тя се отразява на журналистическото съдържание. Как са представени различните малцинствени групи и др.

Успяват ли медиите да работят като ефективни предприятия, как се издържат, генерират ли приходи от многообразие от източници – това разглежда четвъртият фактор: **Бизнес практиките в медиите**. Тук се дава оценка и до колко рекламните агенции и сродни предприятия поддържат развит и действащ рекламен пазар. Разпределят ли се държавните субсидии и реклама честно, в съответствие със закона, и подкопават редакционната независимост. До колко са надеждни данните на независимите агенции за рейтингите и тиражите на печатните издания.

Последният фактор е фокусиран върху **ефективността на поддържащите институции**. Тук се разглежда и оценява работата на съсловните организации – издатели, рекламни агенции, професионални съюзи, защитаващи работата на журналистите и насърчаващи качествена журналистика. Как функционира неправителствения сектор, който подкрепя свободата на словото и независимостта на медиите. Какво предлага обучението по журналистика в университетите, има ли курсове и специализации за допълнителна квалификация на журналистите. Има ли достъп до интернет, нови технологии, независима ли е информационната и комуникационна инфраструктура?³⁶

Всичките пет фактора и техните индикатори съставят скала, спрямо която се анализира дадената медийна система. Методологията на IREX приема, че оценката се основава на общоприети принципи, върху които се гради ефективната и независима медийна среда. Този подход позволява задълбочена оценка на медийния сектор чрез анализ на съвкупността от фактори, които определят дали системата е открита, професионална и икономически устойчива.

Кой попълва анкетите? В основата на индекса за всяка страна са групата експерти, които попълват въпросника като дават своите оценки в цифрово изражение, както и писмени коментари. Местен модератор оказва съдействие и ръководи дискусиата. Според утвърдените правила на организацията ролята на IREX е да подпомага процеса и да съблюдава спазването на методологията. IREX си запазва правото да осъществи частично допълнително изследване на медийната среда и да постави свои оценки, които ще имат същата относителна тежест като оценките на

³⁶ Ibid.

останалите участници в изследването (т.е. ако изследването включва 12 експерти, IREX ще бъде третиран като 13-ти участник).

На всеки един от индикаторите панелистите поставят оценка по скалата от 0 до 4.0. Според правилата на организацията пълна оценка 4 е обоснована само ако индикаторът, с всичките му аспекти (въпроси), са проявили стабилност в дългосрочен план и никакви обществени или политически колебания не биха могли да обърнат позитивния им ход. Резултат 0 от друга страна, би бил заслужен само в случай на ясно изразено властово или обществено противопоставяне на изпълнението на показателя. Оценката за всеки показател трябва да се изразява в цели точки или половинки (напр. 0, 1.5, 2.5, 3.0, 4.0). На финала могат да се получат следните резултати за дадена медийна система:

1-1 – Неустойчива;

1-2 – Устойчива смесена система;

2-3 – Близо до устойчивост;

3-4 - Устойчива.

Самото попълване на анкетната карта протича на два етапа. Първо всеки панелист получава въпросника предварително и може да го попълни преди самата дискусия. А по време на обсъждането на всеки един от конкретните индикатори, може да променя своите отговори. Тук може да се появят отклонения заради невидимия натиск на групата и някой панелист да прояви конформизъм.

Ако трябва да бъде сравнена с процеса на събиране на информация за целите на индекса на Freedom House, методологията на IREX има голямо предимство, защото използва местни експерти. 12-те панелисти са внимателно подбрани според представителството на различни медии – радио, преса, телевизия, сайтове, регион, пол, експертиза, етническа принадлежност – опит за широка представителност, която би имала полезен ефект върху резултатите от проучването. Освен това панелистите се насърчават да участват в анкетната карта със своите имена, което допринася определено за достоверността на резултатите от доклада³⁷.

³⁷ Авторът е участвал като панелист в две от специализираните проучвания на IREX в България.

От IREX също посочват, че прозрачността на процеса и оценките на индикаторите, привличането на местни експерти и модератори допринасят за успеха на Индекса като инструмент за изследване. Крайният резултат е анализ на медийната ситуация във всяка страна, богат на нюанси и детайли, които само местни професионалисти и експерти могат да предоставят, уверяват от организацията³⁸.

В същото време фактът, че един „анализатор“ на IREX поставя крайния резултат според събраните оценки от всяка държава според конкретен регион подлежи на сериозно съмнение. Най-малкото, защото няма как един служител на организацията да е запознат с медийните проблеми на всяка една държава – например в регион Европа и Евразия са събрани 30 отделни държави. Тук е България, заедно с Турция, Русия, Албания, Сърбия, Молдова, та дори и Таджикистан, Туркменистан и др. страни със сложни вътрешно-политически системи³⁹. А сам по себе си такъв подход предполага служебна дисквалификация на мнения и оценки на участници във всеки отделен панел.

IREX почти изцяло е финансирана от фондове на американското правителство и това често създава съмнения в обективността на крайните резултати. Въпреки това индикаторите, които се изследват предлагат широк, но и задълбочен прочит на проблеми на медийната среда във всяка отделна държава, обект на мониторинг, фокусирано внимание върху професионалните журналистически стандарти и практики, медийното съдържание, условията и състоянието на медийния пазар.

Мониторинг на медийния плурализъм

Индексът на Центъра за медиен плурализъм и свобода на медиите (ЦМПСМ) към Европейския университетски институт (Флоренция) е изключително подробен и силно теоретизиран инструмент за анализ и оценка на медийната в 28-те държави-членки на Европейския съюз (ЕС). В докладите след 2016 г. се включват и държави, които са в процес на предприсъединяване към европейската общност - Черна гора, Турция, Албания. Изследването се финансира от Европейската комисия и това го обвързва с интересите и политиката на европейските институции.

³⁸ Ibid.

³⁹ IREX. Europe & Eurasia. <https://www.irex.org/region/europe-eurasia> Last seen: 23.07.2020

СМРФ си партнира с опитни и независими изследователи от отделните страни, които извършват събирането на данните и изготвят докладите. В България представител на центъра е Фондация „Медийна демокрация“ (водещи изследователи са проф. Нели Огнянова, доц. Орлин Спасов, Николета Даскалова). През 2016 г. в Малта и Италия събирането на данни се е извършвало централизирано от екипа на ЦМПСМ. Освен с отделни доклади, центърът излиза и с общ такъв за медийната среда в европейската общност, базиран на резултатите от изследваните страни.

Кой попълва въпросника? Анкетата, с която се работи във всяка една отделна държава, съдържа 200 стандартизирани въпроса⁴⁰. Всяка местна организация има право да избере 7 национални експерти, които се включват в дискусия и да отговарят на „въпроси с подчертано оценъчен характер“⁴¹.

Методическата рамка на СМРФ очертава рисковете за медийния плурализъм през четири основни тематични проблемни зони пред свободата на медиите. Резултатите се извеждат чрез оценка на 20 индикатора – по пет за всяка тематична област.

- **Основна защита** - Защита на свободата на изразяване; Защита на правото на информация; Журналистическата професия, стандарти и защита; Независимост и ефективност на медийния регулатор; Обхват на традиционните медии и достъп до интернет.
- **Пазарен плурализъм** - Прозрачност на медийната собственост; Концентрация на собствеността на медиите (хоризонтална); Крос-медийна концентрация на собствеността и прилагане на принципите на конкуренцията; Търговско влияние и влияние на собствениците върху редакционното съдържание; Медийна жизнеспособност.
- **Политическа независимост** - Политически контрол върху медиите; Редакционна автономност; Медии и демократичен избран процес;

⁴⁰ MediaPluralismMonitor. Questionnaires. <https://cmpf.eui.eu/wp-content/uploads/2018/12/questionnaire-MPM2017-for-publication.pdf> Last seen: 24.07.2020

⁴¹ Спасов, Орлин, Нели Огнянова, Николета Даскалова. Мониторинг на медийния плурализъм 2016. Наблюдение на рисковете за медийния плурализъм в ЕС (плюс Турция и Черна гора). Национален доклад: България. 2016. p. 1 https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/46789/Cover_Bulgaria_O.pdf?sequence=2&isAllowed=y Last seen: 24.07.2020

- Държавно регулиране на ресурси и подкрепа за медийния сектор;
Независимост на управлението и финансирането на обществените медии.
- **Социално включване** - Достъп на малцинствата до медии; Достъп на регионалните/ местните общности до медии; общностни медии; Достъп на хората с увреждания до медии; Достъп на жените до медии; Медийна грамотност.

Според прилаганите стандарти резултатите за всеки водещ фактор (домейн) и индикатор са представени по скала от 0 до 100%.

Нисък риск - стойност между 0 и 33%;

Среден риск - между 34 и 66%;

Висок риск - между 67 и 100%.

Освен резултатите от въпросника и дискусията със 7-те експерти, в докладите за всяка отделна държава се включва и широк контекст от актуални данни от официални източници – Брутен вътрешен продукт (БВП), коефициент на безработица, демографски показатели за населението, икономическа и политическа картина, състояние на медийния пазар, достъп до интернет и медийни услуги на населението⁴².

Прави впечатление, че, за да се завърши контекстуално актуалната картина в съответната държава, се цитират и конкурентни индекси за измерване на медийната свобода – Freedom House, Reporters sans frontières, IREX, доклади на неправителствени организации от медийния сектор.

Вероятно това е и най-ценният аспект на мониторинга - създава общ стандарт за оценка и наблюдение на медийния плюрализъм в Европейския съюз като цяло. Идеята на инструмент е да бъде политически неутрален и обективен.

Негова важна характеристика е, че обхваща изключително широк кръг от проблеми: правна рамка, пазар, социални аспекти, роля на държавата, въпроси,

⁴² Ibid, p. 2

свързани с независимостта на медиите, с тяхното географско разпространение и т.н. Тази панорамност на наблюдението е съчетана с дълбочина на анализа. Всички изводи, направени от екипите, трябва да са строго фактологично подкрепени.

Освен това мониторингът се развива и усъвършенства през годините. „Натрупаният опит се анализира и инструментът се подобрява непрекъснато“, посочва и доц. Орлин Спасов, който е ръководител на българския екип, отворен за доклада за България⁴³. В последните издания на изследването много по-силен акцент се поставя върху проблемите в дигиталната медийна среда – нещо, което съответства на нарастващото значение на тази сфера за развитието на медийните практики в ЕС.

Въпреки всички изложени позитиви методологията на изследването има и някои недостатъци. Индикаторите, по които се извършва мониторингът, макар и подробно разработени, не могат да обхванат цялото разнообразие от възможни казуси във всички страни. „По тази причина по отношение на конкретни специфични проблеми в дадена страна често на практика няма как да се отговори във въпросника, въпреки че са налице важни особености, които заслужава да бъдат коментирани“, подчертава Орлин Спасов⁴⁴. Според него полезно би било да има повече опции за отворени отговори, които след това да се имат предвид при формирането на цялостната оценка за страните (засилване на приложението на качествени методи в изследването).

Поради факта, че в отделните страни в ЕС е налице различна степен на осигуреност на статистически, пазарни и др. данни за медийната среда, на места националните екипи са силно затруднени при събирането на такива данни или са изправени дори пред пълната липса на данни, свързани с определени аспекти на работата на медиите (например публично достъпна информация за тиражи на печатни издания и т.н.). В други случаи данните не са достатъчно надеждни. Всичко това в известна степен затруднява сравнимостта между отделните страни.

Също така се оказва, че, подобно на практиките на Freedom House и Reporters sans frontières, и националните изследователски групи към СМРФ нямат достъп до инструментите за формиране на крайната оценка за страните и не участват в процеса – той се извършва централизирано от екипа във Флоренция на базата на изготвените

⁴³ Коментарите и оценките на доц. Орлин Спасов са взети от проведено интервю по имейл с автора на настоящата статия.

⁴⁴ Ibid.

доклади за съответните страни и на отговорите по индикаторите. „Би било полезно да има обратна връзка с националните екипи в този финален етап“, казва още Спасов⁴⁵.

В методическата бележка на всеки доклад се отбелязва, че отговорността на съдържанието му не отразява непременно гледните точки на СМРФ или на Европейската комисия. Това от една страна дава голяма свобода на националните екипи да извършват изследването. Но и би дало удобно извинение на ЕК, ако резултатите от националния доклад бъдат атакувани и критикувани от местни правителства или несъгласни политически и икономически фактори в съответната страна.

АЕЖ-България

Проучването на Асоциацията на европейските журналисти – България (АЕЖ-България) е силно фокусирано върху проблемите, които среща професионалната журналистическа общност в страната. То е с национален обхват, но не е представително. Една от основните цели на допитването е да бъде дадена моментна картина на медийната среда в България, нивата на свобода на словото в България, самооценката, която правят журналистите за своята работа, се казва е методологичната бележка на доклада от 2017 г.⁴⁶. Организацията се наема да гарантира анонимността на участниците. А Информацията от проучването се използва в обобщен вид за всички участници се представя в доклад на български и английски език.

През 2017 г. и 2020 г. се включват рекорден за историята на проучването брой участници – 200 журналисти от цялата страна (за времето от 2011 г. до 2020 г. АЕЖ-България инициира 5 допитвания). Основният инструмент за събиране на информация е анкета с 22 отворени и затворени въпроси. Тя се отваря на 3 май – когато е Световният ден на свободното слово, и се затваря месец след това.

Отговорите на въпросите се попълват единствено онлайн – през сайта на АЕЖ-България. Призивът на инициаторите на сондажа е да участват предимно журналисти, редактори, главни редактори и мениджъри в медиите, медийни експерти, преподаватели, студенти по журналистика. Но не се прави предварителна селекция за

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Вълков, Илия. Голямото завръщане на политическия натиск. 2017 г. – годишно изследване за свободата на словото в България. София: АЕЖ-България <http://new.aej-bulgaria.org/wp-content/uploads/2020/04/golyamoto-zavrashthane.pdf> Last seen: 24.07.2020

това и не е изключено анкетата да се попълва и хора, които не са част от медийната общност, но пък са заинтересовани от проблемите ѝ.

Има задължителни въпроси, които през годините остават непроменени, но има и допълнителни, които се задават спрямо актуалната политическа, социална и икономическа среда. Така например през 2020 са включени два затворени въпроса, засягащи отражението на пандемията от коронавирус върху работата на медиите.

Анкетата е разработена от изследователския екип на АЕЖ-България и е консултирана с авторитетни представители на социологическата общност. Въпросите в нея са групирани в няколко клъстера:

Трудовата среда – тук се следи как се променят условията на работа в медиите, средната възраст на работещите журналисти, какъв е половият баланс в редакциите – мъже/жени, има ли честа смяна на работното място, има ли сигурност в доходите – на какъв договор работят журналистите (трудов, граждански, на хонорари), каква е медийната географска карта – къде се концентрират най-много медиите.

Културата на натиск – какви са формите на „неправомерен натиск“, който АЕЖ-България определя като „заплаха за физическия, финансов и морален интегритет на журналиста“. Тук се търсят отговори на въпроси дали анкетираният е бил свидетел на неправомерен натиск или той самият е бил обект на такъв. Има ли намеса в неговата работа от ресорен редактор, главен редактор, собственикът на медията, рекламният отдел на медията. Има ли случаи на намеса външна намеса в редакционното съдържание от страна на политически, икономически, криминални субекти. В тази група от въпроси се разглежда и проблемът с автоцензурата.

Медии и власт – какви са отношенията на медията с местната община, ако има такива, публикуват ли се готови прессъобщения от институции срещу заплащане, какви професионални стандарти поддържа по време на избори – участва ли в клеветнически и очернящи пиар кампании, как се отразяват критичните публикации на медиите в отношенията ѝ с държавните институции – има ли случаи на отказ от предоставяне на информация. По шестобалната система респондентите могат да дадат оценка и на свободата на словото. В анкетата през 2020 г. отговорите са разделени в две групи: 1) отлична, много добра, добра; 2) средна, лоша, много лоша.

Авторефлексия и промени - тук се дава възможност на участниците в анкетата да изберат измежду готови отговори кои са най-важните мерки, за да се подобри медийна среда в България. Последният въпрос е отворен и се дава възможност на анкетиранията лица да сподели, ако е бил жертва или случай/и за неправилен натиск над журналисти.

Изследователските усилия на АЕЖ-България е трудно да бъдат съпоставими с международни организации, които имат дълга история, институционализиран авторитет и възможности за работа в глобален мащаб. Анкетите на българската журналистическа организация имат предимство да показват моментна картина на медийната среда в страната през оценките, които дават немалък брой работещи журналисти и медийни експерти.

Независимо, че не е представително според професионалните стандарти на социологията, това е едно от малкото проучвания, които се опитват да дадат относителна представа за ставащото в „кухнята“ на българската медийна среда. И донякъде тези усилия са съпоставими с проучванията на Reporters sans frontières , чийто доклади също изследват разбиранията за свобода на словото и различните форми на натиск върху журналистите.

Анкетата на АЕЖ-България има и редица слабости – трудно е да се улови дали анкетата се попълва от реални журналисти, въпросите не са достатъчни, за да разкрият още по-голяма картина на проблемите в медийната среда, заради „издателските войни“ и раздорът между отделните медийни групи се наблюдава доминиращо присъствие на едната от тях.

И въпреки слабостите в анкетата с натрупването на емпирични данни, оценки, мнения в отворените въпроси, поредицата от доклади на АЕЖ-България започват да очертават тенденции, моди и устойчиви процеси и проблеми в българската медийна среда.

Политизиране на индексите

Индексите и докладите за медийната свобода създават и сериозни политически дебати в отделни държави – защо една страна е пред друга, поражда се съмнения за необективност и предубеденост. А и не на последно място - създават се измамни

впечатления за опити за дискредитиране на политическия естаблишмънт. Правителства и авторитарни режими виждат в тези доклади критика към начина на управление, а опозицията ги използва, за да атакува политическото статукво.

През 2006 г., когато Германия изпада пет места назад в класацията на Reporters sans frontières, опозицията определя ситуацията с медийната среда в страната като „обезличена и застрашена“. И обвинява правителството, че не прави нищо, за да се избегне опасността и да се заздравят медиите⁴⁷.

Три години след това годишният доклад на Freedom House събужда антиправителствени протести срещу управлението на премиера и медиен магнат Силвио Берлускони и мобилизира движение, които се бори за свободата на словото в Италия. Американската неправителствена организация класира Италия на 73-то място от общо 195 държави и определя медиите в страната като „частично свободни“⁴⁸. На 3 октомври 2009 г. близо 60 хил. души излизат на протест в Рим, за да защитят свободата на медиите и да се противопоставят на смуцаващите отношения между правителството и медиите и опитите чрез регулации да наложат контрол върху журналистическото съдържание.

Берлускони заявява тогава, че „в Италия има повече свобода на информация отколкото във всяка друга държава“ и определя антиправителствения митинг като „фарс“⁴⁹. Reporters sans frontières път обявяват италианския премиер за враг на свободните медии⁵⁰ и го вкарват в техния списък с „Хищниците на свободната преса“. Дебатът за натиска на правителството на Берлускони върху медиите излизат извън Италия и достига и до Европейския парламент, където се обсъжда резолюция в защита на плурализма и противопоставяне на медийната концентрация в Европа.

⁴⁷ Schneider, Laura. Measuring Global Media Freedom. Springer, Berlin, p.83

⁴⁸ Дойче веле. На бунт срещу медийния магнат Берлускони. 03.10.2009.

<https://www.dw.com/bg/%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%83%D0%BD%D1%82-%D1%81%D1%80%D0%B5%D1%89%D1%83-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BB%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8/a-4754605>

Last seen: 20.07.2020

⁴⁹ Mescos, Manuela. The Guardian. Italy's press freedom in peril. 10.10.2009

<https://www.theguardian.com/commentisfree/libertycentral/2009/oct/10/italy-press-freedom-berlusconi>

Last seen: 20.07.2020.

⁵⁰ Reporters Without Borders in Rome as Berlusconi gets closer to being declared a “Predator”. 02.10.2009.

<https://rsf.org/en/news/reporters-without-borders-rome-berlusconi-gets-closer-being-declared-predator>

Last seen: 20.07.2020.

През 2009 г. същата организация поставя в своята международна класация Сингапур на 133 позиция от 175 държави и я нарежда в групата на страните с най-несвободни медии. Тогава министърът на правосъдието в Сингапур нарича резултата от класацията: „доста абсурдно и разведено с реалността“⁵¹. А когато през 2012 г. африканската държава Малави изпада със 67 места в класацията на организацията, говорителят на президента определя резултатите като „нереалистични“ и обобщава: „да изпаднеш със 67 позиции би означавало, че се е случило нещо катастрофално“⁵².

Същата година колумнистът на Ню Йорк Таймс Андрю Розентал определя класацията на Reporters sans frontières като „смешна“ и добавя: „решението да поставиш САЩ на 47-о място изглежда още по-глупаво, когато забележиш, че Унгария е поставена на по-предна позиция – 40-а“⁵³.

През декември 2019 г. Reporters sans frontières, които поставят България няколко поредни години на 111-то място в своя индекс на медийна свобода, влиза в политическия дебат и в парламента. Там председателят на комисията по медии и култура – Вежди Рашидов, обвинява организацията, че „прави вмешателство в работата на хората“⁵⁴. А по-късно Рашидов, който е депутат от управляващата партия ГЕРБ, заявява, че Reporters sans frontières дават грешна информация за свободата на словото в България⁵⁵.

Дейността на френската организация е силно критикувана от медиите на депутата и издател Делян Пеевски. И толкова силно приветствана – до самоунищожителен възторг, от медиите на издателя Иво Прокопиев: Reporters sans frontières осъди растящия политически натиск срещу „Дневник“ и „Капитал“⁵⁶,

⁵¹ AsiaOne. Low ranking for press freedom here absurd: Shanmugam. Oct 27, 2009. <https://www.asiaone.com/print/News/AsiaOne%2BNews/Singapore/Story/A1Story20091027-176233.html> Last seen: 20.07.2020.

⁵² Schneider, Laura. Measuring Global Media Freedom. Springer, Berlin, 2020 p.83.

⁵³ Ibid, 83.

⁵⁴ Андонова, Здр. Дневник. Парламентът задължи правителството да приеме план за развитието на медийната среда.

https://www.dnevnik.bg/politika/2019/12/06/4001942_parlamentut_zadulji_pravitelstvoto_da_prieme_plan_za/ Last seen: 20.07.2020

⁵⁵ Стоянов, Мих. Дневник. Според Рашидов Reporters sans frontières дават грешна информация за свободата на словото в България.

https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2019/12/09/4002853_spered_rashidov_reporteri_bez_granici_davat_greshna/ Last seen: 20.07.2020

⁵⁶ Дневник. Reporters sans frontières осъди растящия политически натиск срещу "Дневник" и "Капитал". 22.05.2020.

Reporters sans frontières : Време е Европарламентът да защити българските журналисти⁵⁷, „България не помръдна от 111-о място по (не)свобода на медиите“⁵⁸.

Неговите вестници – „Телеграф“ и „Монитор“ наричат иронично Reporters sans frontières : „Платени без граници“⁵⁹ и „Бухалки без граници срещу Делян Пеевски и страната“⁶⁰. „Регистрираното във Франция, но изпълняващо поръчки в световен мащаб НПО отново намали рейтинга на страната ни в класацията си за свобода на словото с две места. Свалянето на позицията ни не просто е без причина, а се прави въз основа на разпространението на фалшиви новини. При това – от една страна, за да бъдат обслужени интересите на задкулиските партньори на Reporters sans frontières у нас – обвиняемите и подсъдимите олигарси Иво Прокопиев, Цветан Василев и Огнян Донев и аверът им Сашо Дончев, които всячески се опитват да клатят легитимните институции в страната, за да избегнат възмездие за престъпленията си. А от друга – за да си отмъсти самото НПО за разобличаването на задкулиските му обвързаности с БГ олигархията и глашатаяте й.“, пише „Монитор“ през 2018 г.⁶¹

Представители на ръководството на Reporters sans frontières правят опити три години да се срещнат с българския премиер Бойко Борисов. В края на 2019 г.

https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2020/05/22/4070426_reporteri_bez_granici_osudi_rastiashtia_politicheski/
Last seen: 22.07.2020

⁵⁷ Дневник. Reporters sans frontières : Време е Европарламентът да защити българските журналисти. 14.02.2020.

https://www.dnevnik.bg/sviat/2020/02/14/4029543_reporteri_bez_granici_vreme_e_evroparlamentut_da/
Last seen: 19.07.2020

⁵⁸ Карабоев, Петър. Дневник. България не помръдна от 111-о място по (не)свобода на медиите. 21.04.2020 https://www.dnevnik.bg/sviat/2020/04/21/4056892_bulgariia_ne_pomrudna_ot_111-o_miasto_po_svoboda_na/ Last seen: 25.07.2020

⁵⁹ Монитор. Reporters sans frontières доказаха, че са „Платени без граници“. 25.04.2018

<https://www.monitor.bg/bg/a/view/26424-%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B0-%D1%87%D0%B5-%D1%81%D0%B0-%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8> Last seen: 22.07.2020

⁶⁰ Монитор. Бухалки без граници срещу Делян Пеевски и страната (ОБЗОР). 21.04.2020

<https://www.monitor.bg/bg/a/view/buhalki-bez-granici-sreshtu-deljan-peeovski-i-stranata-obzor-197768> Last seen: 25.07.2020.

⁶¹ Монитор. Reporters sans frontières доказаха, че са „Платени без граници“. 25.04.2018

<https://www.monitor.bg/bg/a/view/26424-%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B0-%D1%87%D0%B5-%D1%81%D0%B0-%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8> Last seen: 22.07.2020

генералния секретар на френската организация Кристоф Делоар и Полин Адес-Мевел, ръководител балканско звено, се срещат с премиера Борисов и президента Румен Радев.

„Обсъдихме възможностите страната ни да подобри позицията си съобразно индекса за свободата на пресата, съставян от Reporters sans frontières . Поканих техни представителите да участват с предложения за законодателни промени, които да гарантират на медиите независимост, а на обществото правото на вярна и точна информираност.“, съобщи след срещата от своя профил в социалните мрежи премиерът Борисов⁶². Година след дълго чаканата среща обещанието за сериозни законодателни промени продължава да не е изпълнено.

Показателно е, че различни, независими една от други, международни организации поставят България сред страните с несвободни медии, „частично свободни“ или със сериозни проблеми в медийната среда, достъпа до информация и качеството на журналистиката. Оттеглянето на големи компании от българския медиен пазар, изкупуването на национални медии от родни бизнесмени⁶³, които демонстрират близки отношения с представители на политическата и съдебна власт, отстраняването на знакови лица от телевизиите⁶⁴, прокурорско разследване за цензура в общественото радио и предсрочно прекратяване мандата на генералния директор заради това⁶⁵, превръщането на държавата във влиятелен рекламодател чрез наливане на милиони средства от европейските фондове⁶⁶, опити да се въведат законодателни промени за ограничаване на критичното говорене⁶⁷ – тези примери са очевидни индикатори за

⁶² Клуб Z. След три години чакане Борисов прие Reporters sans frontières <https://clubz.bg/91281-sled-tri-godini-chakane-borisov-prie-reporteri-bez-granici> Last seen 22.07.2020

⁶³ Милчева, Емилия. Дойче веле. Домусчиев купи NOVA: няколко факта, които не бива да пропускаме. 22.02.2019

<https://www.dw.com/bg/%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%83%D1%81%D1%87%D0%B8%D0%B5%D0%B2-%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B8-nova-%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE-%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%B8%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B5-%D0%B1%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B5/a-47626821> Last seen: 17.07.2020

⁶⁴ Спасов, Светослав. Нова телевизия уволни Миролюба Бенатова и Генка Шикерова. 13.06.2019. <https://www.segabg.com/node/74638> Last seen: 17.07.2020

⁶⁵ Клуб Z. СЕМ ще сезира прокуратурата за цензура в БНР. 19.09.2019 <https://clubz.bg/88051-sem-shte-sezira-prokuraturata-za-cenzura-v-bnr> Last seen: 17.07.2020

⁶⁶ Вълков, Илия. Клуб Z. Кои медии колко са получили от еврофондовете (ПЪЛЕН СПИСЪК). 10.07.2019 <https://clubz.bg/85164-koi-medii-kolko-sa-poluchili-ot-evrofondovete-pylen-spisyk> Last seen: 17.07.2020

⁶⁷ Андонова, Здравка. Нов закон срещу фалшивите новини: ВМРО иска спиране на профили в социалните мрежи заради дезинформация. 28.05. 2020. https://www.dnevnik.bg/politika/2020/05/28/4072469_nov_zakon_sreshtu_falshivite_novini_vmro_iska_spirane/ Last seen: 17.07.2020

ерозията в българската медийна среда. В подобни условия журналистиката е под огромен натиск. А международните индекси за измерване на свободата на словото само обективират това състояние.

Заклучение

Индексите за изследване на медийната свобода, доверието в медиите, плурализмът, медийните пазари, натискът върху журналисти и т.н. са научен инструмент и продукт, който както се вижда трябва да отговаря на различни критерии за истинност, достоверност, а дори и представителност – поне там, където може да се постигне такава. Често пъти интерпретирането на резултатите от един индекс се ограничава до числото и общата оценка, която се дава за отделна държава и регион. А това води до обобщения с внушения – от пълно отразяване и пълноценно публично обсъждане, през мълчание, до агресивно критикуване и отричане на изводите и оценките в докладите.

Всяка една международна организация има силни и слаби страни в своята методология, но и характерна специализация – Freedom House разглеждат проблема пред свободата на медиите като част от по-голямото си проучване за демократичните свободи. Reporters sans frontières са силно фокусирани върху журналистическата професионална общност и изнасят на преден план случаите на агресия и натиск върху журналисти. IREX показват картина за това как се развива медийна среда в географския и политически регион на съответната държава, а CMPF очертава рисковете пред медийния плурализъм в европейската общност. Проучванията на АЕЖ-България пък имат сериозна представителност в своята специализирана анкета, но и тя не е достатъчна, за да се даде пълна картина на проблемите в българската медийна среда.

Всички големи международни организации използват въпросници и събират информация през дискусии и дълбочинни интервюта в малки групи, което дава повод да бъдат критикувани кой и как избира респондентите, поставя се въпросът за представителността на изследванията. Ако в националните доклади на IREX и CMPF се посочват имената на участниците в националните дискусии, то в документите на Freedom House и Reporters sans frontières те са скрити – донякъде и заради презумпция за тяхната сигурност.

Всеки един индекс за медийна свобода има определен териториален обхват. Единствено индексите на Freedom House и Reporters sans frontières могат да предложат

глобален поглед и възможност за сравнение на всички страни, които са включили в своя мониторинг.

IREX, Freedom House дават общ поглед върху един отделен регион. IREX и Центърът за медийен плурализъм и свобода на медиите, който е специализиран за страните от европейския континент, обаче могат да покажат подробна информация за отделен регион, както и за отделна държава (изследванията на АЕЖ-България са специализирани само и единствено за България).

Заради дългогодишната си експертиза IREX и Freedom House предоставят и възможности да се проследят трендове, натрупвания и промени за дълъг период от време в развитието или упадъка на един регион или отделна държава.

Предвид на изложеното тълкуването и интерпретирането на индексите за измерване на медийната свобода и свободното слово трябва да бъдат подлагани на предварителен критичен прочит:

- с какъв авторитет се ползва организацията, която е правила проучването;
- има ли обвързаности;
- как е финансирано изследването;
- обхватът му на действие, конкретният политически, социален и икономически контекст, в който е събирана информацията.
- какви тенденции се очертават?
- какъв опит и експертиза притежава съответната организация;
- как са аргументирани изводите и обобщенията;
- да се сравняват резултатите с тези на други подобни аналитични центрове.

И не на последно място тълкуването на резултатите зависи и от индивидуалната експертиза и професионален опит, който притежават ползвателите на тази информация.

Както уместно отбелязва и Петра Бернер, ръководител в „Академията на Дойче веле“, класациите и докладите на различните организации, които правят мониторинг на медийната среда в отделни държави и региони по света, се използват за различни цели от различни хора. „Резултатите не само привличат международно внимание, но също така предизвикват и огромни последствия в различни сфери: Класирането на една държава разпалва местен и международен политически дебат; играе важна роля за

националните медийни политики, както и в прилагането на медийно законодателство и регулация; рефлектира и върху академичния дискурс“, коментира Бернер⁶⁸.

Още повече, че резултатите от класациите за медийна свобода могат да се вземат под внимание, и когато се решава какъв да бъде размерът на помощта или прилагане на допълнителни мерки – /финансова помощ, юридически консултации, лобиране и дипломатически натиск/.

Иначе казано, тези доклади и класации за медийната свобода се използват от академични и университетски центрове, от международни организации като Световната банка, Gallup, технологични гиганти като Google и Yahoo!. Освен това тези доклади и индекси са важен инструмент за оказване на натиск върху правителства и властови центрове, които погазват свободното слово, оказват репресии върху журналисти и критични медии. Те се използват и като силен аргумент за предприемане на либерални законодателни мерки или намаляване на свръх регулацията, създават гаранция за работещ медиен плурализъм. И не на последно място могат да бъдат използвани като важен ориентир за донорски организации – правителствени и неправителствени, които подпомагат развитието на медийната страна в държави с „упадък на демокрацията“.

⁶⁸ Schneider, Laura. Media Freedom Indices. What They Tell Us – And What They Don't. Edition DW Akademie. 2014. p. 5.